

УДК 39(477.81/.82+476):634.73
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.05.1123>

КАЛЕНДАРНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗБИРАННЯ ЯГІД ЖУРАВЛИНИ НА ПРАВОБЕРЕЖНОМУ ПОЛІССІ: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ

Алла ДМИТРЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6125-8628>

кандидатка історичних наук, доцентка,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра музеєзнавства, пам'яткознавства
та інформаційно-аналітичної діяльності,
проспект Волі, 8, 43000, м. Луцьк, Україна,
e-mail: dmytrenko.a@gmail.com

Мета статті — висвітлити традиції, що склалися в системі календарної регламентації збирання журавлини на території Правобережного Полісся, та зміни, спричинені масовою заготовлюю цих ягід в останні десятиліття. Звичаї календарного регламентування збирання журавлини не були об'єктом спеціального етнологічного дослідження, що складає новизну і актуальність дослідження. Завдання: проаналізувати місцеві назви журавлини, її поширеність на Поліссі та причини скорочення ягідних площ; з'ясувати чинники, які визначали традиційні терміни збирання журавлини; показати місце збирання журавлини у структурі традиційного господарювання та залежність термінів збору від аграрного календаря та від соціально-економічної ситуації, що склалась в останні десятиліття.

Об'єктом дослідження є збиральництво як форма життєзабезпечення мешканців Правобережного Полісся, предметом — календарно зумовлені звичаї, приурочені до початку збирання ягід журавлини. Джерельну базу склали польові матеріали, зібрані в ході історико-етнографічних експедицій (2005—2014 рр.), організованих Державним науковим центром захисту культурної спадщини від техногенних катастроф і Музеєм етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки.

Методологічну основу дослідження склали методи історичних наук; застосований етнологічний метод польових обстежень за авторськими питальниками; збирання інформації здійснювалось за кушовим методом.

Ключові слова: етнічна культура, традиційна екологічна культура, традиційне господарство, збиральництво, ягоди, журавлина, звичаєві норми, народний календар, Правобережне Полісся.

Alla DMYTRENKO

ORSID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6125-8628>

Candidate of History, Docent,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

Department of museum and monument studies,

Information and Analytical Activities,

Volia Avenue, Lutsk, 43000, Ukraine

e-mail: dmytrenko.a@gmail.com

CALENDAR REGULATION OF CRANBERRIES HARVESTING IN RIGHT-BANK OF POLISSIA: TRADITIONS AND MODERNITY

Based on the field ethnographic materials collected during historical and ethnographic expeditions (2005—2014), organized by the State Scientific Center for the Protection of Cultural Heritage from Technological disasters and the Museum of Ethnography of Volyn and Polissia at Lesya Ukrainka's Volyn National University the traditions that have developed in the system of calendar regulation of cranberry harvesting in the Right-bank Polissia and the changes caused by the mass harvesting of these berries in recent decades are highlighted. It is noted that the terms of harvesting cranberries are extremely blurred, which is caused primarily by the biological characteristics of this berry, which has a long vegetative period and is well preserved, so it can be harvested from late summer to spring next year. In some places, the beginning of cranberry harvesting is associated with the development of other plants (reaching the viburnum).

The second factor influencing the timing of the harvest of cranberries was determined by the people's agricultural calendar, which clearly defined the timing of all chores that were most often tied to a particular holiday. Speaking of cranberries, such points of reference for the harvest were traditionally Golovosiky, Zdvzhennia, The Second Pure, the Protection of Virgin Mary, and even St. Michael. At the same time, a factor such as potato digging is imposed on these holidays. Harvest cranberries began after completion of these works. The third factor that has dramatically influenced the timing of cranberry harvesting in recent decades is the collapse of collective farms, widespread rural unemployment — on the one hand, and high demand for cranberries by reapers, forcing them to choose more green berries. The possibility of not just additional, but often basic earnings encourages Polissia's farmers to choose more green berries. In this regard, the reapers determine the date of reception of cranberries. In the villages whose inhabitants collect berries in the Belarusian forests, the length of the season is determined by interstate agreements.

So, we can speak not only about the change in the timing of harvesting cranberries, but also about the change of its role in the structure of the modern agriculture of the rural population of the Right-bank Polissia. Along with blueberries and, to a lesser extent, other berries, cranberries «feed» rural families.

Keywords: ethnic culture, traditional ecological culture, traditional farming, harvesting, berries, cranberries, custom rules, people's (folk) calendar, Right-bank of Polissia.

Вступ. Етнічна культура українців сформувалася в певних умовах природо-географічного середовища шляхом тривалого пристосування. Складалася певна дуалістичність стосунків між природою і людиною, особливо на ранніх етапах розвитку суспільства. Цей зв'язок існував і у відтворювальному господарстві, зберігається й дотепер. Впродовж віків природа давала засоби для існування, а люди вчилися раціонально використовувати те, що брали від природи. Сформувались певні норми, які регламентували використання природних багатств. Особливо це стосувалося найбільш поширених ягід, збирання яких нормувалося певними звичаями, приуроченими до збирання тих чи інших ягід. Як результат — склалася своєрідна традиційна екологічна культура, суть якої зводилася до бережного, раціонального використання природних багатств. Актуальність дослідження зумовлена тим, що сьогодні, коли традиційні стосунки між людиною і природою зазнають швидкої руйнації, вивчення багатовікового народного досвіду використання дарів природи у системі життєзабезпечення є досить актуальним. З одного боку, в останні десятиліття поширилась масова заготівля ягід журавлини. З іншого — в останні роки розвивається зелений та етнічний туризм, що потребує достатніх знань і з проблем етнічної культури та традиційної екологічної культури.

Мета статті — висвітлити традиції, що склалися в системі календарної регламентації збирання журавлини на території Правобережного Полісся, та зміни, спричинені масовою заготівлею цих ягід в останні десятиліття. *Завдання:* проаналізувати місцеві назви журавлини; її поширеність на Поліссі та причини скорочення ягідних площ; з'ясувати чинники, які визначали традиційні терміни збирання журавлини; показати місце збирання журавлини у структурі традиційного господарювання та залежність термінів збору від аграрного календаря та від соціально-економічної ситуації, що склалася в останні десятиліття. *Об'єктом дослідження* є збиральництво як форма життєзабезпечення мешканців Правобережного Полісся, *предметом* — календарно зумовлені звичаї, приурочені до початку збирання ягід журавлини. *Методологічну основу* дослідження склали методи історичних наук; застосований етнологічний метод польових обстежень за авторськими питальниками; збирання інформації здій-

снювалось за кущовим методом. Звичаї календарного регламентування збирання журавлини не були об'єктом спеціального етнологічного дослідження, що складає *новизну* і *актуальність дослідження*. *Джерельну базу* склали польові матеріали, зібрані в ході історико-етнографічних експедицій (2005—2014 рр.), організованих Державним науковим центром захисту культурної спадщини від техногенних катастроф і Музеєм етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки. Питання календарної регламентації збирання журавлини на сьогоднішній день не досліджувалися, в той час як терміни збирання чорниць висвітлені в одній із статей автора [1].

Основна частина. Журавлина (*Oxycoccus*) — остання в ягідному сезоні ягода, яка займає друге, після чорниць, місце у структурі поліського збиральництва. Її найчастіше називають термінами, похідними від літературної назви: «журавіна», «журавіни», «журавліна», «журавлена», «журахліна», «журахлена», «журахлени», «журахвина», «журахвини», «журахвіни», «журахвени», «журафини», «журафени», «журафлини», «журавка», «журавлика», «джурафіна», «джурахвіна», «джурахвини», «джурахвіни». Другу групу складають назви, пов'язані із часом досягання і збирання ягід: «зимуха», «зимухі», «зимниці», «зимові ягоди», «назимниці». У зв'язку з тим, що журавлина росте по мохах у заболоченій місцевості, подекуди її ягоди називають: «мохулі», «мохові ягоди», «моховиці», «болотниця».

Як і інші ягоди, в останні десятиліття журавлину часто стали називати російським терміном «клюква», знову ж таки, привезеним із зросійщених міст: «Зараз кажуть журахвіни, а так уже клюква, тепер уже клюква сказали» (СВІ); «Журахвіни, ми тиї рази колись казали журахвіни, тепер кажем клюква» (ДТД); «В нас кажуть журахвина і клюква... Журахвина обично» (ГОП); «Журахвини кажуть, але большинство вже научиліся клюква й клюква» (РАВ).

Термін «клюква» вживають переважно молоді люди, а старші вважають, що саме так і правильно, бо молоді краще знають: «Більше вже (клюква. — А. Д.). Зара вже молодь така пішла більш..., цивілізованіша стала, то вже називають політературному». Інформант із с. Мутвиця Вараського району Рівненської (далі — Врс.) вважає

назву «клюква» літературною українською, а «журахвина» — польською: «Клюква... то вже називають по-літературному... Журахвина, то мабуть буде по польському» (ГК).

Специфіку багатьох сіл Рокитнівщини та Дубровиччини складає те, що тут журавлину називають «ягоди», що тим самим визначає її місце у структурі збиральництва. Причина в тому, що в заболоченій місцевості цього регіону чорниця поступається місцем журавлині, яка є тут основною ягодою: «Клюква. Ну це, журавліна.... В нас кажуть ягоди» (ЛАА); «В нас кажуть ягоди. На журахвіну» (КОН). Часто, чуючи термін «ягоди», важко зрозуміти про що йдеться — про чорницю чи журавлину. Тому, для розмежування цих ягід у ряді сіл стосовно журавлини вживаються назви: «червоні ягоди», «червоніє ягоди», «красні ягоди»: «Тоді... ше казали червоні ягоди, то клюква. Отакє в нас» (БОІ); «А клюква, по-сільському — клюква. І ягоди (чорниця. — А. Д.) вони тоже зуться ягоди. То красні — клюква, ето клюква» (НАІ).

Журавлина найбільш вологолюбна рослина, росте по мохах на заболочених місцях: «Де моч, на купах» (БМІ). Щоб іти по ягоди, потрібне було дуже добре знання місцевості, адже іноді це були малопродіні болота. Г. Зрум із с. Поліщі Камінь-Каширського району Волинської області (далі — К-К) розповідала, що колись, коли йшли по журавлини, то в окремих місцях води було по пояс і слід було знімати спідниці, а кошики піднімати на плечі, щоб не намочити: «Але воде було! Тако, по пояс. Спудниці скідали, і такєю дорижкою проходили, а кошилку несли отак, на плечі, шоб не намочилась. Типер вже гореть той ліс. Нема! Немає вже» (ЗГК). О. Макарук із с. Стобихва (К-К) так описує болота часів свого дитинства: «А то Гапінцьове болото. Страшні там трасовина, видно газ, скупчення..., і такі ями, провалля.... Ніхто й нічо. Й корови не ходили. То треба було знати. Коса така є. Якшо хто ту косу знав, значить він піде ним. А якшо було убраться, ше як мого дитинства, то там би втопився би». Після проведення меліорації сусіднє Галове болото засадили лісом, а на Гапінцьовому тепер збирають журавлину: «Оце зара клюкву всі ті, журавлину беруть.... Ну, вже зарі йдуть, лізуть спокійно, вже воно коріння заростає, і як-то не так трусяться. Ну, я ше хожу по косі колишній, о, і своїм дітям показала» (МГІ).

Крім трясовин і проваль, на болотах жінок-ягідниць чекала й інша небезпека — велика кількість вужів та гадюк, які лежали на купинах: «...Воне (журавлини. — А. Д.) в нас в одним місци були. І туди боялися йти, бо по купінах тоді всяке лежало — вужаче да все» (МНД).

Чимало респондентів відзначають, що у зв'язку з меліорацією журавлина у їхніх лісах зникла: «То болота не були осушани, а топірка рови покопали і болота вже осушилис, а вони, де моч, купі такі, і вони на тих купах уже розложилис. А топіру, де так як у людей є нізко, там які болота, то возять і носять, а у нас то вивелоса воно вже» (БМІ); «Типер повисували болота, типер вже вони (журавлини. — А. Д.) не ростуть» (ЗГК); «Журахлен в нас нема.... Колись буле. Але зара болота вже повисихали, бо ж воне на болоті. То зараз в нас немає журахлен» (ФНІ); «То журахлени брали ото тоді, як в нашому детсви вже. Вже й ми поженелися. То там в нас були болота такєї, то було журахлени, страхота було скіко. Тепер воне повисихали, теї болота. Канави покопали» (ХМА).

Екологічні зміни другої половини ХХ століття привели до того, що окремі респонденти, народжені в повоєнні роки, часто навіть не бачили журавлини: «Журахлену я, знаєте, не бачила. В нас їх не ходять, по їх.... Я все свого діда (чоловіка. — А. Д.) кажу: Те ж годовався там, на хутори. — Ну, воне, — каже, — по мохови. По ліси, де незько, по мохови. Воне червоні. А я не бачила.... На весіллі я бачила.... Там хтось назбирав. Такє воне велєкі. Ну, як биб.... То міні баба розказовала, небожечка, шо журахлени.... Вона знала, шо журахлени. Но при моїй пам'яті вона вже не ходєла» (СНВ).

Мешканці багатьох сіл ходили за журавлиною у віддалені ліси: «То я колись іше дівчиною ходіла за журахвінами далеко-далєко-далєко, шо й ночували у людей, да й там брали. А в нас нема такіх» (СУА). Жителі с. Видерта (К-К) ходили за журавлиною в ліси біля сіл Ворокомле та Воєгоща: «У нас було отам трошки моха, но мало. Ми все туде, на сусіднє село ходєли. На Ворокомле. Туди, як до Воєгоща, там ліс. Ото все ми. А в нас там є трошки, но малейко» (МЯО). Із с. Великі Цепцевичі (Врс.) йдуть у ліс до с. Антонівка: «То вони в нас є. Але вони найбульши там, пуд Антоновкою, в том ліси. То туде йдуть.... Там є їх, тих журахвин» (ЛОК).

На Сарненщині найбільші площі журавлини розміщені в лісах біля сіл Кривиця та Літвиця: «Тепер же ж їх купляють да вибирають. В нас то їх нема, в нас їх мало є. А то туди за Літвицу, за Кривицу, — о, тамено їх багато є! То й наші їздять туди, за Літвицу, за Кривицу» (РЛМ). Ягідниці із ряду сіл Зарічненщини їздять по журавлину у район села Бутового та до Любешова: «Ето журахвини по нашому району, Заричанському, там збирають. Бутово, туди.... їздять, туде. От там журахвини. Там тоннами назбиравають. А в нас онде немає.... Сюде, в ету сторону Любешова. То їздять машенами люде. Молодьож нигде не робить, грошей нема, то їздять і всьо.... Жити треба. Копейка треба. А ягоди дорогіє!» (ГВІ).

Зміни довкілля зачепили й організацію самого промислу збирання журавлини. В останні десятиліття у багатьох селах, довкола яких зникли журавлинові болота, збирання цієї ягоди перетворилося на своєрідний «відхожий промисел»: люди наймають машини і зазвичай в неділю увечері (на ніч) їдуть у віддалені ліси і повертаються наприкінці тижня, переважно в суботу. Під час експедицій доводилось бачити такі вантажні автомобілі із жінками-ягідницями. Наприклад, жінки із с. Вежиця Сарненського району Рівненської області (далі — Срн.) їхали на цілий тиждень на болота до с. Єльне: «До Єлноґо. Туди. На тиждень» (БНХ). Їздять і на Кремінне болото, яке вважається найбільшим болотним масивом в Україні: «... То кажуть, шо у Кремінне стали виїзжать не так давно. Кремінне одкрив дорогу я. Нихто туда не ходів, нихто не їздів. Открив я вперше. Хватало під селом» (КММ).

Мешканці сіл, суміжних із Білоруссю, їдуть за журавлиною у білоруські ліси: «Ви знаєте, шо в нас нема таких болотув.... То туда, до Белорусії, то там їздять..., то там ночують.... І по тижню даже. Там палігон, то заєжджают на ту граніцу в Белорусеї і там ночують, там по недели. По недели. Которе транспортом, має свої машини, набірають людей і по тижню там ночують» (СВІ).

Однак з часом, після встановлення державного кордону, людей почали затримувати, штрафувати і навіть арештовувати: «Але в нас же той білоруський ліс.... То там і ягоди, там і клюква. Тож боїмоса йті, бо ж як посадять на пуврока. Ну. Сажали. На пувгода засадять у КПЗ. Та думаю, до холери

вони, тії ягоди.... Бо ж я вмру. В мене, кажу, серце хворе, то я не видержу. Да лучч не йди і не бійся. Бо ж граніца». Але окремі жінки, з метою додатково заробітку, продовжують йти на ризик і їдуть у білоруські ліси по ягоди: «Але ж украдаютса люде. Їздять може й зара машенами» (ГВІ).

З метою урегулювати проблему переходів державного кордону підписано спеціальну міждержавну угоду, згідно з якою з початком ягідного сезону в межах Поліського лісгоспу відкрито три спеціальні переходи біля сіл Дроздинь, Березове і Познань (Срн.), якими можуть користуватися мешканці десяти населених прикордонних пунктів. На період збирання чорниць (з 1 липня по 10 серпня) та журавлини (з 1 вересня по 15 листопада) [2; 3; 4].

Незважаючи на спрощені умови перетину кордону жителі прикордонних українських сіл їдуть в Білорусь і за чорницями, і за журавлиною. Якщо збирачів зупинять українські прикордонники, то вони відбудуться штрафом, а в Білорусі за незаконний перетин кордону передбачена кримінальна відповідальність [5]. За інформацією Державної прикордонної служби України, у 2007 році на кордоні було затримано майже 3 тисячі українців, а впродовж одного місяця 2012 року — понад 200 осіб, 14 порушників затримано, 48 осіб притягнуто до адміністративної відповідальності і оштрафовано на суму понад 11 тисяч гривень [2; 5]. За даними Державного прикордонного комітету Республіки Білорусь 2017 року мешканців прикордонних районів України продовжують затримувати за збиранням ягід у білоруських лісах, зокрема в болотистій незаселеній місцевості Мерлинських хуторів Столинського району та ін. Наприклад, мешканку Рівненської області, яка збирала ягоди, затримали до встановлення особи. Після проведення розгляду її винесли попередження з депортацією із забороною в їзду до Білорусі терміном на п'ять років [6].

Зважаючи на роль журавлини у структурі збиральництва, на Поліссі сформувалась певна система регулювання початку збирання цих ягід, в основу якої покладено народний землеробський календар, православний і офіційний календарі, а також особливості вегетативного розвитку рослини. Слід відзначити, що порівняно із календарною регламентацією збирання чорниць, яка є дуже чіткою, календар збирання журавлини є надзвичайно розтягнутим. Причина цього криється в самих особливостях ягід. Чор-

ниці можна збирати лише стиглими, на відміну від журавлини, яку часто беруть на різних стадіях стиглості, починаючи із зеленої, так як вона має здатність «доходити», тобто досягати навіть збіраною. Крім того, стиглі чорниці за якийсь час навіть на кущах втрачають свої властивості — вони стають м'якими, засихають, осипаються. Саме тому календар збирання чорниць був дуже чітким.

Стосовно журавлини, то у зв'язку з названими особливостями, чітко сформувати календар її збирання дуже важко. Є десятки різних точок зору на це питання. Тим більше, що тут, як ми вже відзначили, поєдналися не різні чинники, що впливали на терміни збирання ягоди, але й різні підходи до неї. Раніше основною мотивацією при збиранні журавлини було забезпечення родини. В повоєнні роки її почали й продавати, вивозячи на міські ринки, рідше ягоду за купувували скупники. Наприкінці ХХ ст. ягоду почали активно за купувувати на місцях, що активізувало її збирання та істотно вплинуло на терміни. Традиційно журавлини збирали стільки, скільки потрібно було родині: «О, і ніхто їх тоді не брав, о. Не за купляв, нічого..., тоді токо там для себе» (НАІ); «Бо ж не приймали. А носили так, для себе тики брати, а не так як зара, масово» (ВНІ); ...але то тамека в лісе..., то тепер пуйдеш, то багато береш, а колись пуйдеш, да там, як я кажу, набереш на зиму на лекарство. Их же ніхто не купляв колись. Да то так, шо себе» (ХЛМ).

Найбільш ранньою датою, з якою пов'язували початок збирання журавлини, є свято Іллі (2.08), до якого, за переконанням мешканців с. Серники (Врс.), повинні досягнути перші ягоди цієї рослини: ...Перши... джурахвини на Лю ідуть. То то вже треба збирати.... на Лю, шоб буле. Колись ми... На Лю ходили. Уже, уже поспіли!». В цей час, як наголошує респондент, у жінок багато роботи, а Ілля — святковий день, тому могли йти по ягоди: «А тоді тоже роботи багато. А свято, а Ля. Пошли по ягоди» (ДММ). Ходили до лісу, щоб подивитись, чи достигли ягоди журавлини, і у с. Сварицевичі (Дбр.): «Кажуть, колись казали, що на Іллі ідуть дивитиса, а вже на Лю йдуть, пося Ллі. А в гети роки до Ллі вже і здеруть ягоди, о. Тепер уже. А тепер казали, що зелени, що нема.... Ще, кажуть, зеление. А води — о-о-о!» (ШГК).

У с. Березове (Срн.) початок збирання журавлини прив'язували до чорничного сезону, а саме, кілька тижнів відпочивали і йшли по журавлину: «Черніку, да вже йдом по клюкву, передихньом, по клюкву передихньом там який тиждень два.... от Ви знаєте, тие годи не така зелена, а тепер, то вже зелена. Така зельона, шо й...» (БПП).

Наступною точкою відліку для початку збирання журавлини є Спасівка — піст, що триває два тижні (14—27.08). Вважають, що саме з цього часу ягоди починають червоніти: «Так ось в ету пору. Вот у Спасовку. А зара Спасовка. Так і колись починали» (ГрНД); ...брали вже перші..., то буде Спасівка, то пост буде. То починали їх брати» (ГОІ); «А того, а вже, тоже, у Спасовку, Спасовка госинню, то тоді вже журахвини шукають.... Воне вже червоніють. А так воне ж зелени» (ХСВ).

Але важливим чинником була й погода. Якщо літо тепле і сонячне, журавлина спіла раніше, несприятливі погодні умови відтягували час її досягання: «І то як якого року. Як є цього сонце, і там... як погода покаже» (ГОІ); «Бо воне бувають і пузніше якось. Ранше є таке, шо шось поспіють, червони, а є такі, шо шось не вельми тоді. То як літо тепле, сонячне, то воне ранше поспіють. А як холодно, то воне...» (ГАД).

Разом з тим, у Спасівку дійсно могли ходити по ягоди, тому що вони починають достигати, однак про масове збирання, все ж, говорити не можемо, тому що це був період активних, саме жіночих, землеробських робіт: завершували жнива на кінець яких жінки починали вибирати льон, наприкінці серпня достигали вже й більш пізні, жіночі стебла конопель — матірки. З цих технічних культур потрібно було вибити насіння, льон розстелити по полях і луках, а коноплі — вимочити у воді. Тому цей час аж ніяк не міг бути періодом активного збирання журавлини. Однак ситуація могла змінитися у радянські часи, коли зернові і технічні культури в індивідуальних господарствах вже не вирощували. Отже, цей проміжок часу дійсно був відносно вільним — зібрали цибулю, часник, а до картоплі та інших коренеплодів ще був час.

Респонденти відзначають, що в останні десятиліття терміни збирання журавлини змістилися на серпень місяць. Люди, що не мають заробітків, прагнуть якомога швидше зібрати, хоч і зелену, журавлину. Тому дехто йде до лісу ще до свята Спаса (19.08): «Вже як цей

настане місяць, перед Спасом. Тоді починають брати» (МАО). Таку поспішність пояснюють тим, що ягоди швидко вибирають: «Ой! Журахлини переважно беруть, ідуть воне ще і на цього, на Спаса брати. Але ж вони ще зеленкувати.... А тепер, то беруть, а тепер ідуть на цього..., можуть і перед Спасом іти. Пирид Спасом. Аби тільки зав'язалася. Зав'язалася та ягода. Чуть розовіши. Бо вибирають» (ГАС; ГНО); «Зара рано беруть. Вони доспівують ще, але тепер зеленцем виберуть їх» (НОВ). Як бачимо, респонденти чітко наголошують, що то тепер беруть так рано, а колись до Сплення (Успіння, 28.08) не брали: «Але ж воне ще зеленкувати.... А колись брали перед Спленням» (ГНО).

Дуже ранній збір журавлини зумовлений тим, що вона має здатність достигати. Однак, як наголошують респонденти старшого віку, які мають величезний практичний досвід, не кожна зірвана ягода може достигнути. Якщо ягідка рябенька, вона згодом доспіє, а коли біла або ряба з чорним «носочком», не достигне: «Як рабейка, то вона доспіє, а якщо біла вона, ну, примірно, чорненька вона, де ето, носочок той, а там вона раба, то вона недоспеває». Однак сучасна молодь на це не зважає: «Але ж тепер не дівлятса, бачите, берут то» (ТМФ). Внаслідок цього зібрані задовго до закупівлі ягоди, пропадають: «А то, хто тепер в серпні коли ходілі, то вона гнила, пропадала» (СВІ).

У багатьох селах Рівненщини, де збирання журавлини надзвичайно поширене, її починають брати одразу ж після Спаса — із 20 серпня: «О, все зара будуть начинать, после Спаса. После Спаса, всьо» (КОН); «Пуд осень.... Они после Спаса, та й беруть» (ДВМ; ДКК); «Оце вже Спас, вже й починають брати» (ЧАМ); «Після Спаса. Девятнадцатого ж Спас. О, після Спаса начинали» (ЯЛ); «Обично после Спаса. Ой збирали колись! Тільки брали то чуть. До Спаса не йшли» (КГВ); «Та їх уже починають брати, як Спас мине. Вони тоді починають спіти. І отоді їх тоді беруть» (БЕГ).

Респондент із с. Вичівка (Врс.) початок збирання журавлини також пов'язує із святом Спаса, зокрема із звичаєм святити цього дня садовину і вперше розговлятися нею. Тому, як посвящать яблука, можна йти по журавлину: «Тоже їздять по теї, по теї журахвени.... От уже... будут брати после Спаса. Як посвящать яблика, то ходять тогді по жу-

рахвини теї.... як посвящать яблика, то й починають брати» (СПІ).

Ранній збір журавлини — після Спаса респонденти пояснюють її масовою закупівлею. В перші роки заготівельники саме після цього свята починали закупувати ягоди журавлини, навіть якщо вони були ще й зелені, тому їх збирали, нехтуючи усіма традиційними термінами: «Раніше не брали. Але як вони продаються, то виберуть ще і до свят» (СКЛ); «Тепер то беруть ще й до Сплення. Бо то ж тепер продають. А колись, як йшли, то вони були спіли вже» (ДНМ). Пізніше заготівельники почали відмовлятися від зелених ягід (очевидно, вони були забраковані заводами-переробниками), тому в останні роки терміни збирання журавлини змістились у бік вересня. Але ті, для кого журавлина — важлива стаття сімейних прибутків, беруть ягоди ще рожевими, а потім висипають для достигання: «А тепер... можуть і перед Спасом іти. Перед Спасом. Аби тільки зав'язалася. Зав'язалася та ягода. Чуть розовіши. Бо вибирають. А тоді розсипають їх, воне червоніють чуть і ото продають. Бо як пізніше підуть, то вже менше буде, менше наберуть. Так, хто за гришми бігає. То вже і беруть раніше» (ГАС; ГНО).

Важливою віхою у ягідному сезоні є свято Сплення (Успіння Пресвятої Богородиці, 28.08), яке завершує спасівський піст. Вважають, що з цього часу журавлина починає стигнути. І саме на свято Сплення жінки ходили до лісу «позирать» (дивитися), чи достигли ягоди. Якщо так, то починали їх збирати: «На Спленне. Ето свято, Спленне є, то ішли позирать вже чи вона красная. І после того вже почалі все люді ходіть» (ДГА); «Колись починали брати журахлини в те свято, називалоса Спленне. О! На те свято брали» (ОАН).

З 28 серпня починали збирати журавлину і у с. Млинок (Врс.): «Ну, вони, починали збирати вже у серпні місяці. І десь її вже йшли, так туди о, вже десь конець серпня вже їх збирали. Десь тако, двадцать восьмого» (ГОП); «То, вже вони десь кала Сплення геть уже. Вже пизно. Сами найпузніши воне» (ШАМ); «Як поспеють, шо ж ви не знаєте? От журахвіни, осьо є Спленне. Вже тогді йдуть і беруть уже» (ТМС); «Осенню. А от буде, зараз мине Спас, а після Спаса буде Спленне. Двадцать восьмого числа. І вже вони, тії джурахвини є й до Сплення, і после Сплення. То в тую

пору вже саме й до Сплення, і вже після Спаса, туди вже, вже беруть джурахвини» (ЩАЛ); «А колись брали перед Спленням» (ГНО).

Зазвичай по журавлину йшли не до, а вже після Сплення: «Ну, вже поля Сплення може вона і поспіє, бо вже Сплене» (ШОМ); «Після Сплення. Після Сплення, але як коли. Коли пузній, а коли ранній» (ГАД); «Спління. На Спління. Да, після Спління» (РГГ); «Ну, їх як хто хоче. А колись починали после Спління. После Сплення Святої Богородиці. Раніше не брали» (СКЛ); «Ну, брали после Сплення, як колись» (ДНМ); «Але сьо десь коло Сплення, после Сплення збирають» (КЛГ); «Ну, ше зара вони зелені. Ще зелені. Ну, вже после Спління вже їх брати» (РОФ). У с. Малі Телковичі (Врс.) вважають, що саме після свята Сплення ягоди журавлини не тільки починають достигати, а й набирають характерного для них смаку («вкосу»), якого не мають до цього часу: «От іще в етий місяць пройде (серпень. — А. Д.), й начнуть уже брати. Оцей, шо наступе місяць. І колись так. Ранче не брали, до вони зелені. Бо в їх нима ше вкусу.... Сплення, кажуть, пройде, тоді вже йдеш по клюкву тую» (МСС).

Наступною точкою відліку для початку сезону збирання журавлини була осінь як пора року, без більш точної прив'язки до тієї чи іншої дати: «Клюк-ва, ну, осинню, осинню» (ГПІ); «Колісь? Тако ше зелені вони зара. Ше на осень вони. На осень» (ГЯГ); «Вже восинню.... Того, що вже воне там досіли, дозріли. А зара воне є, то так, полове-на бока буде красна, а там зелена. Ше вона не до-зріла» (ОЄЮ; ТАІ). До періоду масової закупівлі журавлини, основним показником для початку її збирання була стиглість плодів: «А колісь спела, спела вже, йдемо» (РАВ); «...як йшли, то вони були спіли вже» (ДНМ); «...колісь носілі, таку зельону не носілі. Як уже поспее добре» (ОКМ); «Ето вже йдем ягоди берем, колі попаде. Колі спели, тоді йдем, тоді й берем» (БЄО).

Періодом достигання журавлини респонденти вважають вересень: «У вересні уже. Як уже вони поспіють добренько, щоб налілис такі. Їх можна збирати, як уже мороз стукне, вони вже смачни, вже такіє, налітє.... А так ше вони зелені. Ну, й дозрівають вони вже дома, щоб красні вже були. У вересні уже» (ОНВ). Тому саме з вересня її починають збирати: «А потім починаються вже жу-

рахвіни. Да ходілі, да збирали, да волокли по меш-ку. З вересня» (КСМ); «В нас клюкву з вересня. Зразу з вересня починали» (ГГМ).

У с. Кам'яне (Срн.) по журавлину йдуть за кілька тижнів після Спаса: «После Спаса вже. Вже як вони красніє, тоді то вже починали вже, после Спасов-кі. От буде ж от у суботу Спас, ето ж завтра, то вже после етого якийсь, пройде ше якийсь тиж-нів, да вже тогди беруть тїє журахвини» (БВП). У с. Вичівка (Врс.) ягоди починають брати через місяць після Спаса: «Ну, після Спаса, то ще ко-лись брали. Місяць после Спаса.... То ранчей, ран-чей не йшли до вересня. Не йшли ранчей» (МЛО). У с. Луко (Влзм.) журавлину не беруть раніше 10 ве-ресня: «...Журахвени беруть десь после десятого вересня. Само спіли вже тоді» (РОФ). А в с. Го-родок (Врс.) по ягоди йдуть з кінця вересня: «То вже вересень, в вересні. В кінці вересня» (ЯЛІ).

Хтось наголошував, що ягоди журавлини мають лікувальні властивості, яких вони набувають із се-редини вересня. Тому й збирати їх починали саме в цей час: «Журахлени, саме главне, воне лєчебни. Тико шо вони тоде не доспівають, бо нихто їм не дав доспіти.... От петнадцатого вересня... сами лєчебни журахлени» (ТАІ). Дату 15 вересня пояс-нюють не тільки лікувальними властивостями жу-равлини, але й тим, що сьогодні змістились термі-ни купівлі журавлини заготівельниками. Її стали ку-пувати не після Спаса, а після 15—20 вересня: «... Казалі клієнти, шо не будуть брать зелєніє. А з двадцатого» (РАВ).

В. Сукало із с. Борове (Срн.) повідомила, що з цього приводу є «указ», тому ті, хто ходив збира-ти журавлину раніше, опинились у програші, бо їхні ягоди, зібрані зовсім зеленими, псувалися: «Коли починаєш збирати? Ось це вже починають пят-надцатого вересня. В нас тепер указ є такий.... А це вже в нас така, тепер пошло вже всьо, таке приказ, шо пятнадцатого вересня пускай вже в лес іти по клюкву і будуть приймають як черні-ку, от. У нас ось коло кладбіща оцьо стоять ма-шини, у ящики просто сиплять, о, таке» (СВІ).

Про те, що сьогодні терміни збирання журавлини визначаються часом її закупівлі, говорили й інші ін-форманти: «Журахвину до Спаса не брали ніколи. В останні роки — рано. В минулому році не при-ймали, то почали збирати у вересні, як червона»

(СОО); «Вони ще не вельми такєї спілії. Але ж тепер їх приймають в нас дорого. От і гето прошлого году, то воне якось їх приймали, а потом і не приймали вже. Не брали.... воне й тепер приказують ети, шо приймають, шоб рано їх не брали. І ети чорнії ягоди приказували, шоб не брали рано» (СП); «Пізнїше (збирають. — А. Д.). Бо тепер, бо тепер їм не дають, того, шо ж їх заготовляють. І вони ше й зеленими збирають.... А їх раньше рвали десь в сентябрі місяці починали і пізнїше» (ЯКІ); «Хїба тут девляться? Вони дорогїї, то хватають ше зеленими, да похапають» (БГТ).

У практично виселеному внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС селі Возлякове Коростенського району (далі — Крст.) ранній збір журавлини пояснюють тим, що недалеко від села проходить залізниця, завдяки якій мешканці багатьох сіл мають змогу легко дістатися у їхні ліси. Тому самі возляковці стараються назбирати журавлини якомога раніше: «В нас в селе збирають..., клюква росте в мосі там, болотом. Коли, позно збираєм. Начинаєм так в сентябрі, обично, є збирать, клюкву. Коли ранче вибирають, бо людей вельми сільно багато їздить. По двесті, по триста чоловік. Шо то в нас залізна дорога, то все вибирають у нас. То ми заране стараємса, шоб собі взять хоч» (ПЛВ).

Подекуди при збиранні журавлин керуються наявністю вільного часу — якщо не зайняті на інших роботах, то йдуть по ягоди пізнїше, не задіяні ніде — пізнїше: «Як попаде. В кого время було, той брав і раньше, й поже» (ДВМ); «Колі маєш час. тоді йшли» (СУТ).

Варто відзначити, що тепер на місцевому рівні робляться певні спроби обмежити ранній збір ягід. Про це оголошують священники в церквах (с. Дроздинь, Березове та ін. Срн.), певні міри приймає місцева влада (с. Біловіж, Вежове, Старе Село та ін. Срн.) [7, с. 65]. Священник із с. Біловіж «приказує» прихожанам, щоб ті не брали ягоди дуже рано: «І в церкві в нас приказивають. І так кажуть, шоб не ходілі по таку рань по клюкву. Ну шо з ї?» (БГП). В деяких селах навіть намагалися штрафувати за ранній збір журавлини: «В нас сейчас брали, штрафували, шо рано йдуть брать єє» (РГП).

Місцеві мешканці звертають увагу на недостатнє регулювання державою термінів збирання журавлини і наводять приклад Вітебської області Білорусі, де

заборонено йти по журавлину до 10 вересня, а в нас вибирають її ще зеленою: «А журавлини беруть, то вже ж, от і моя донька в Солочині живе, на Білорусії, Вітебская область, то вона каже, в нас не розришають ето раньше, раньше не розришають, як десятого сентябра. Ето после етого. А то місяц тому начали.... Тут порвуть зельоними. Тут нихто нишо не вказує. Тут їх і нема, шоб много. Але дехто знає такі місця, то спишать, да порвуть зельоними, позбирають» (ЛСФ).

Важливим днем у господарському календарі мешканців Українського Полісся було свято Головосіки (Головостеніє, Усікновення, 11.09). В окремих селах саме з цього дня починали збирати й журавлину: «І єсть такєє Головостеніє. Тоді йшли, о. По тії журахлени» (ПЕМ); «До Головосіки колись не йшли, не йшли. После Головосека. Да, да» (РАВ); «...а теперека до Головосека виберуть зельоними, нема ніде нічого» (ХЛМ); «Э... Головосіка починають уже брати.... Я сама навіть ходила. Тепер ше зеленими повибирають» (ШОІ).

У с. Глинне (Срн.) на Головосіки ягоди брали тільки для лікування, вірячи у їх цілющість саме цього дня: «Ето на Головосеки токо на лекарство. То набірали колись» (ХЛМ). Тепер у цей день до лісу не йдуть, святкують: «Головосіка свято, то ніхто не йде» (КМІ).

Колись саме від свята Головосіки починалося копання картоплі (тепер її зазвичай починають вибирати після Спаса і в перші дні вересня). У с. Сновидовичі (Срн.) записана приказка: «На Головосека проситьсь бульба до засека» (ФРІ), яка підтверджує, що саме після Головосіки починали копати картоплю і переносити її у «засіки» (відгороджені місця для овочів у погребках та стебках). Тому абсолютна більшість респондентів старшого віку наголошували, що колись журавлину починали збирати «после бульби», «в копаннє», «по копанньови»: «...Вже, знаєте, в копаннє їх уже йдуть вбирати» (ЦКЮ); «А то осінню вже геть, по копанньови» (ЦЕГ).

Зважаючи на те, що землеробство було основним заняттям і саме воно забезпечувало основними засобами існування селянську родину, перевагу, звісно ж, віддавали вибиранню картоплі, а потім починали осінній ягідний сезон. Однак, слід мати на увазі, що цей звичай не має тривалого існування, так як картоплю на Поліссі почали вирощувати з другої поло-

вини XIX ст. і до кінця століття стала одним з основних продуктів харчування. Отож, саме з цього часу й сформувалась традиція масового збору журавлини після вибирання картоплі.

Більшість респондентів на питання, коли починали збирати журавлину, відповідали, що пізньої осені, коли пороблені всі роботи і викопана картопля: «Ну, певно, що як уже покопають, да тоді свободне врем'я» (ГНД); «Уже у осинь. Вже, як усе поробимо, і покопаємо, до в восинь» (СТА); «А колісь, то осинню, вже картошку покопають, все пороблять» (ЛНЗ); «Як картошку покопають» (СМГ); «Та клюква, я, наприклад, сама беру, як картошку покопаю» (БГП); «Покопають, отоді вже йшли за тими, за журафинами» (ЯКІ); «Осенню, вже пузно.... В вересні місяці.... Вже як покопають бульби, да тоді йшли по журахвіни.... То воно корисніше, воно больш вітамінов має. То самі, самі журахвіни о то вже в вересні місяці, як вже покопають бульби» (СГВ); «Ну, пізно вже збирали журафини. Ой я не помню, яке свято. Но осинню. Вже викопани картоплі і все геть, тоді вже йшли збирати журафини» (КВММ); «Ну, то ти ше ж журахвіни, то ще маленькі вони, ще не спілі ще зара. То вже як ото картошку покопаєш, да вже тоді вони поспінуть добре, то тоді вже беруть» (БЄГ); «В нас вельмо рано беруть клюкву. Колісь позно брали. Колісь брали клюкву до бульби, як маєм копати, а послі бульби, само вона спела. А тепер в августі йдуть да беруть» (ТМФ); «А вже клюкву, вже бульбу покопаєм, тоді. Восинню, восинню» (СВП); «То осинню вже геть-геть. Як уже починається осинь і бульби покопають, як картошкі. То тоді вже. Коли спіють, то тогді вже, геть на осинь» (СУА); «Вже осенню починали, як поспіють. После копанья, осенню. Як вже покопають картошку, то тогді вже, тогді» (КГТ). Традиційно копання картоплі завершували наприкінці вересня. Г. Кузьмич із с. Глинне (Срн.) відзначила, що копання закінчували зазвичай до свята Здвиження, і тоді вже йшли по журавлину: «А замолоду, я знаю, мо його й брали. Мати моя казала, що после бульби вже. После бульби. В вересні місяці йдуть уже.... Так, як уже покопаємо. После Здвиження большинство» (КМІ).

В окремих селах звичай збирати журавлину після копання картоплі зберігається й тепер. Однак терміни змістилися у зв'язку з тим, що картоплю тепер най-

частіше починають вибирати у другій половині серпня і завершують до Успіння: «Посля Сплення вже, як бульби покопаєм, як вже бульби покопаєм» (РЛМ); «Ну, оцьо вже, як картоплю копають. Оцьо в восьмому місяці, при конці восьмого. Вже копают, уже полностью в нас, а в дев'ятому місяці, часом при кунці вже й немає (журавлини. — А. Д.). Вибирають. В дев'ятому вже вибирають» (КАГ).

У зв'язку з тим, що сьогодні журавлину збирають в основному на продаж, то тепер, поставши перед вибором, що робити наперед — копати картоплю чи йти по ягоди, часто вибирають перше. Але в першу чергу дивляться на закупівельні ціни. Якщо вони високі високі, то йдуть у ліс, низькі — на поле: «Кажуть, що тепер дешева вона буде. То не знаю, чи пойдуть, чи будуть вперед картоплю копати, чи пойдуть?» (КОН).

У кількох селах журавлину традиційно починали брати від Другої Пречистої (Різдво Пресвятої Богородиці, 21.09): «А Пречиста. На Причисту йдуть» (ДММ); «Ну, это вже десь у сентябрі, отако вже, двадцять першого сентябра. Отак уже. Буле добрий» (ФОМ); «Вже после Причистої» (ПМВ); «Ну, клюкву, починали колісь брать послі Пречистої. После Пречистой.... Красну.... Двадцять першого.... После Пречистой ішли» (КСБ); «Починали брати у вересні місяці. Колісь завжди брали після Пречестеї» (ННП); «Колісь брали ягоди пізно.... На Причисту вже ходила по ягоди» (ШГК).

Доволі пізній початок збирання журавлини респонденти пояснюють тим, що колісь її ніхто «не брав», тобто не закуповував, як тепер, тому люди й не спішили із збиранням: «Да. После Пречистое. Бо вона не брала (не закуповували. — А. Д.). Нихто її не брав» (КСБ; ХЄО). Саме масовий попит на ягоди від заготівельників в останні десятиліття і прагнення безробітних поліщуків заробити певні кошти привели до того, що до Пречистої журавлини вже практично немає в лісі: «А тепер ранчей збирають. А колісь... Не збирали. Того, що вона не вкусна була. А тепер здають, то збирають раній» (ФОМ); «А гетого, вже гети роки деруть зелені ягоди» (ШГК); «То вже тепер так рано йдуть. А тепер рано. Раніше. Хочеться, шоб більше їх назбирати» (ПВА); «А тепер — до Пречистої виберуть» (ННП).

Потребує з'ясування і питання, чи ходили по журавлину на свято Здвиження (Воздвиження Чесного Хреста Господнього, 27.09). Окремі інформанти повідомили, що на свята дійсно колись іноді йшли по ягоди, що було зумовлене великою зайнятістю жінок у домашньому господарстві. В. Сахневич (1927 р. н.) із с. Томашгород (Срн.) розповідала, що у її мами було велике господарство і вона мала безліч буденних обов'язків: «...*Шо то була в хазяйстві, багацько того хазяйства..., товару (худоби. — А. Д.) вельми багато було — двадцять штук коров в матер. Треба косить да те ладить усе*», тому іноді й вибиралася до лісу на свята (СВП).

Інші респонденти повідомили, що в їхніх селах на Здвиження по журавлину не ходять насамперед тому, що це свято: «*Тож на його не йдуть. Не, не. Свато*» (СВП). Однак більшість не йдуть по ягоди через небезпеку, яка чатує їх цього дня в лісі. На Поліссі вірять, що на Здвиження вужі і гадюки ідуть на зиму в землю. А тих плазунів, які впродовж літа вкусили людину, земля не приймає, тому вони збираються у клубки, яких у той день дуже багато по лісі: «*Казали не можна ходити.... Вужі там ховаються, ті шо вони там (вкусили людину. — А. Д.). Та не треба йти, бо там вужув багато тоді збирається*» (РГП). У с. Згорани Любомльського району вірили, що на Здвиження всі гадюки і вужі перш, ніж заховатися в землю, танцюють прощальний танець. А того, хто завадить їм, можуть вкусити і зачарувати.

Записано ряд оповідей про те, як жінки-ягідниці зустрілися з великою кількістю вужів у лісі на Здвиження, як втікали від них і більше до лісу цього дня не ходили, й іншим радили цього не робити:

— «*Колись моя мати пошла на Здвиженне..., токо зайшла в лес, то не вспівала біть змеєй, толькі було. Да втекли до хати.... То, каже, ми ледь утекли. То вже больше вони і не ходили і мі николи не йшли в лес*» (СВП);

— «*[Одна жінка, Ви казали, колись ходила. І що побачила?] То побачила ворох тих, гадюк, вужак таких, да злякалася. Да казала всьому селу нам, но, я знаю, шо вона так казала, шо больш не ходіть, шо не ходіла. Я чула й раніше, шо не можна, а то вона на свої очи бачила, наша сусідка. То казала, шо больш я не поїду і Ви, люди, не ходіть*» (КСМ);

— «*Буває... таке, кажуть, шо налезуть на те, на ворох, да страшно. Баба така, то она каже, шо она колісь налезла на те. Отам у той хаті, там баба, вона вже старенька-старенька*» (ХПА);

— «*То мні й було таке. Я з матір'ю ше пошлі на Здвиженне. А багато бабов хотят, там дві чи три було, я знаю сколько, да й я ішла ще мала за матер'ю. Аж мати за мене да не пускає. А тие жонкі розбегаютса. Так, ух, каже, ух. А вони (вужі. — А. Д.), збралоса їх багато. То я но заметіла, шо таке, як кладом вогонь, да неподогарают тие, да те, то там їх таке.... А ше в детстве, в детском розуме..., то не знала, шо то воно. То на матір кажу: Шо то, мамо, а шо ж то, мамо, там таке? — Ой, — каже, — то не треба тобі, — вужакі*» (РГП).

Після зустрічі з вужами в лісі і почувши такі оповіді про них, жінки-ягідниці бояться йти до лісу на Здвиження: «*А на Здвиження я то не ходіла. Людї ходять. Я то не ходіла, боюса*» (КСМ); «*Но на Здвиженне в лес не йдуть, бо ужакі сходятса*» (ХПА); «*Не йдем на Здвиженне, не. І в селе нашом не йдуть. Боялися гадюк. Не йшли. Не*» (СВП).

На Поліссі побутує і віра в цілющість ягід, зібраних не тільки на Головосіки, а й на Здвиження. Тому ті жінки, які не боялися вужів і гадюк, ішли до лісу, щоб назбирати цілющих ягід: «*То, кажуть, уже клюква полезна, полезно брать на Здвиження і на Головосека. На Головосека, Головосек берем і на Здвиженне*» (ХПА); «*Кажуть, на леченіє добрие тие ягоди. Ну, будь шо... для здоров'я. Отие, шо на Здвиження сами ягоди*» (КСМ); «*Ето то казали. Ходилі вже на Здвиженне йдуть по ягоди. Треба йти по ягоди, щоб не болела голова, есті. На все, то лечебна, лечебна, я не можу сказати*» (РГП); «*Баби казали на лекарство. На Здвиженне. На лекарство.... Ото буде на лекарство*» (ХЛМ).

Г. Кузьмич із с. Глинне (Срн.) ніколи не чула від мами про те, що журавлина, зібрана на Здвиження чи Головосіки, має цілющі властивості. На її думку, вона завжди «лечебна»: «*Ничого такого. Може шось є, але мати шось нічого не казала. А хіба но лечебна клюква на Головосіки, на Здвиженне? То вже таке.... Клюква она лечебна завжди. Да*» (КГФ).

У ряді сіл журавлину збирали ще пізніше, коли вона — у жовтні, коли вона була вже добре сти-

гла: «В вересні, в началі жовтня. В жовтні брали» (ПГТ; ПМП); «Колись, уже таки вони поспіють у болоті, що вони такі вже не кисли, вже м'які. Не кисли. А зара виберуть їх зеленими. Колись пізно починали. Деся аж в жовтні. У вересні даже не брали їх ніхто» (ЛЕМ).

В ті роки, щоб продати журавлину, потрібно було везти її на ринки у міста і стежили за «товарним виглядом» ягід: «...Вони вже туди, геть пузнее червоніє. Ми ніколи не носіли зельоних. Червоніє уже ж. Шоб можна продать» (БВП).

У с. Городище (Срн.) своєрідним маркером того, що можна йти по журавлину, було досягання ягід калини: «Калина, то вже чирвоніють і ці ягоди Можна збирати. А як ше вони (калина. — А. Д.) підзеленкувати, то ше й ті (журавлина. — А. Д.) зельоні» (ДГД).

Часто по журавлину йшли вже перед самими заморозками, біля свята Покрови (14.10): «Осинню вже, в глибокий, як коло Причистеї, коло Покрови. Коло Покрови» (БОБ); «После Покрови. Перед зимою» (КрМІ; ШОІ); ...на Покрову... Кажуть, уже тоді смачни, солодкі» (ДМП). А у с. Нобель (Врс.) навіть перед Михайлом (День святого Михайла, або Собор святого архистратига Михаїла, 21.11): «Вже осинню їх беруть... Ну, вже зувсім перед заморозками. Перед Михайлом» (ПМГ).

Поширеним було збирання журавлини глибокої осені, коли починалися заморозки і «зашерхали» (покривалися першим льодом), а то й замерзати болота. Саме тоді вони повністю досягали, «наливалися» і ставали дійсно смачними: «Пізньої осені вже вони поспівали» (ТОВ); «...як уже мороз стукне, вони вже смачни, вже такіє, налітїє» (ОНВ); «Клюкву, одово вже..., в таке времнє, що вже, як замерзає» (ЛОМ); «Вони вже так, як уже заморозки. Вони самі перші заморозки, і тоді вже їх можна брать. Вони вже такі, знаєте, не зовсім досягають, али ж вони, вони такі. Як досягають, то вони як вишні... Червоніють. І вони ростуть по болотах... і вже їх можна брать навіть якщо, як ми кажим, заширхає, ну, замерзає ці ж болотця, отоді вже їх беруть» (ІНВ); «А колесь ми таких не брали зелених. Ми вже в вісень глибоку брали... Да, в вісень, глибоку осень, десь мо в листопаді» (СП).

Журавлину збирали «до снігу», тобто допоки болота не покриваються снігом: «Вже пізно. Вже вони

останні ці. Вже вони до самого снігу. Ми їх ходим, беремо» (БЄГ). Тепер, коли зими стали малосніжними, журавлину шукають і взимку: «Брали. Тепер у нас, як беруть ягоди, то беруть і серед зими. То вони тоді добрії. Перемерзнуть... Як мороз» (МЛО). Іноді журавлину збирали й навесні, коли сходив сніг, а болота були ще трошки підмерзалими.

Висновки. Як бачимо, терміни збирання журавлини є надзвичайно розмитими, що спричинене насамперед біологічними особливостями цієї ягоди, яка має тривалий вегетативний період і добре зберігається, тому її можна збирати від серпня (а іноді, навіть і з липня) і до весни наступного року. В основі календарної регламентації збирання журавлини лежить народний календар. Найбільш ранній початок її збирання пов'язаний із святом Іллі. Наступними точками відліку були Спасівка, свята Спаса, Успіння, Головосіки, Пречиста, Здвиження, Покрова. Окремі респонденти визначають терміни збирання журавлини сучасним календарем: «в осінь», у вересні, 15 вересня та ін. Маркерами є й певні господарські роботи (копання картоплі) та розвиток окремих рослин (досягання плодів калини). З розвалом колгоспів і початком масової закупівлі ягід журавлини, терміни її збирання змістилися на більш ранні періоди. Частково це обумовлено і зменшенням ягідних площ у зв'язку з осушенням боліт. Тому свої обмеження вводять і заготівельники ягід. У селах, суміжних з Білоруссю, мешканці яких збирають журавлину у лісах сусідньої держави, терміни визначаються спеціальною міждержавною угодою.

Скорочення:

- Вараський район Рівненської області — Врс.
 Камінь-Каширський район Волинської області — К-К
 Ковельський район Волинської області — Квл.
 Коростенський район Житомирської області — Крст.
 Новоград-Волинський район Житомирської області — Н-В
 Сарненський район Рівненської області — Срн.

Список інформантів:

БВП — Бурмака Варвара Павлівна, 1925 р. н., с. Кам'яне Срн., 2006 р.

- БГП — Баланович Ганна Петрівна, 1944 р. н., с. Березове Срн., 2006 р.
- БГТ — Багно Ганна Тарасівна, 1924 р. н., с. Локниця Врн., 2010 р.
- БЄГ — Базака Єва Гордіївна, 1948 р. н., с. Зелене Врн., 2009 р.
- БЄО — Бородчук Єва Оверківна, 1933 р. н., с. Літвиця Срн., 2008 р.
- БЄТ — Бартош Євдокія Терешківна, 1932 р. н., с. Любиковичі Срн., 2008 р.
- БМІ — Басюк Марина Іванівна, 1932 р. н., с. Кричильськ Срн., 2008 р.
- БНХ — Балдиш Ніна Хомівна, 1939 р. н., с. Вежиця Срн., 2006 р.
- БОБ — Боричевська Ольга Олексіївна, 1921 р. н., народилась у с. Жолкіно Пінського р-ну, заміж вийшла у с. Борки Пінського району Брестської обл., у с. Серники проживає із 2009 р., с. Серники Врн., 2010 р.
- БОІ — Брик Олексій Іванович, 1950 р. н., с. Малі Цепцевичі Срн., 2008 р.
- ВНІ — Візнович Неля Іванівна, 1958 р. н., с. Хиночі Врн., 2009 р.
- ГАД — Гривенець Андрій Дем'янович, 1932 р. н., с. Стобихва К-К, 2010 р.
- ГАС — Гетьманчук Анатолій Савович, 1934 р. н., с. Великий Обзир К-К, 2010 р.
- ГВІ — Ганчук Віра Іванівна, 1949 р. н., родом із с. Ниговиці, у с. Омит проживає із 1963 р., с. Омит Врн., 2010 р.
- ГГІ — Гаврилюк Ганна Іванівна, 1940 р. н., с. Красностав Крст., 2005 р.
- ГГМ — Григорів Ганна Максимівна 1922 р. н., с. Топільня Крст., 2005 р.
- ГІК — Голяка Іван Кіндратович, 1946 р. н., родом із с. Мошулице Срн., у с. Мутвиця проживає із 1966 р., с. Мутвиця Врн., 2010 р.
- ГНД — Губеня Надія Дем'янівна, 1929 р. н., с. Великі Цепцевичі Врн., 2009 р.
- ГНО — Гетьманчук Надія Олександрівна, 1938 р. н., родом із с. Полапи Квл., у с. Великий Обзир проживає із 1958 р., с. Великий Обзир К-К, 2010 р.
- ГОІ — Гривенець Оксана Іванівна, 1929 р. н., с. Стобихва К-К, 2010 р.
- ГОП — Гайчук Ольга Павлівна, 1942 р. н., родом із с. Великі Телковичі Срн., у с. Млинок проживає із 1960 р., с. Млинок Врн., 2010 р.
- ГрНД — Гребеневич Надія Дем'янівна, 1920 р. н., с. Переходичі Срн., 2006 р.
- ГЯГ — Гольонко Ярина Григорівна, 1925 р. н., с. Велике Вербче Срн., 2008 р.
- ДВМ — Добринський Влас Максимович, 1928 р. н., с. Кураж Срн., 2009 р.
- ДГА — Дробуш Ганна Андріївна, 1938 р. н., с. Познань Срн., 2006 р.
- ДГД — Дячок Ганна Данилівна, 1928 р. н., родом із с. Смородськ, у с. Городище проживає 15 років, с. Городище Срн., 2008 р.
- ДКК — Добринська Куліна Костянтинівна, 1930 р. н., с. Кураж Срн., 2009 р.
- ДММ — Дмитрук Марія Микитівна, 1924 р. н., с. Серники Врн., 2010 р.
- ДМП — Довгун Марія Павлівна, 1923 р. н., с. Осова Срн., 2009 р.
- ДНМ — Деркач Настя Якимівна, 1927 р. н., с. Воронки Врн., 2009 р.
- ДТД — Дробуш Тетяна Данилівна, 1940 р. н., с. Глинне Срн., 2006 р.
- ЗГК — Зрум Ганна Кузьмівна, 1930 р. н., с. Полиці К-К, 2012 р.
- ІНВ — Ільчук Надія Володимирівна, 1949 р. н., с. Ремчиці Срн., 2008 р.
- КАГ — Кітун Агафія Григорівна, 1940 р. н., родом із с. Сварині, у с. Великі Цепцевичі проживає із 1972 р., с. Великі Цепцевичі Врн., 2009 р.
- КвММ — Ковтунович Марія Михайлівна, 1949 р. н., с. Морочне Врн., 2010 р.
- КГВ — Колодзько Ганна Василівна, 1940 р. н., с. Сваричевичі Срн., 2008 р.
- КГТ — Кобринчук Ганна Титівна, 1930 р. н., с. Стрільськ Срн., 2008 р.
- КГФ — Кузьмич Ганна Федорівна, 1942 р. н., с. Глинне Срн., 2006 р.
- КЛГ — Краснюк Любов Гнатівна, 1938 р. н., с. Радове Врн., 2010 р.
- КМІ — Кулакевич Марія Іванівна, 1966 р. н., с. Глинне Срн., 2006 р.
- КММ — Кузьмич Микола Миколайович, 1961 р. н., с. Вежиця Срн., 2006 р.
- КМТ — Кузьмич Мотруна Тимофіївна, 1936 р. н., с. Вежиця Срн., 2006 р.
- КОН — Козак Ольга Никифорівна, 1939 р. н., с. Єльне Срн., 2006 р.
- КрМІ — Корець Марія Іванівна, 1941 р. н., с. Ниговиці Врн., 2010 р.
- КСБ — Кузьмич Софія Борисівна, 1945 р. н., с. Березове Срн., 2006 р.
- КСМ — Кирильчук Софія Миколаївна, 1938 р. н., с. Мушня Срн., 2006 р.
- ЛАА — Ліщук Анатолій Андрійович, 1935 р. н., с. Топашгород Срн., 2006 р.
- ЛЄМ — Лакізюк Євдокія Микитівна, 1942 р. н., с. Сергіївка Н-В., 2011 р.
- ЛНЗ — Ляшко Ніна Захарівна, 1930 р. н., с. Осова Срн., 2009 р.

- ЛОК — Лісида Олександра Купріянівна, 1925 р. н., с. Великі Цепцевичі Врн., 2009 р.
- ЛОМ — Лисюк Онисія Матвіївна, 1922 р. н., с. Липники Крст., у листопаді 2005 р.
- ЛСФ — Лодзинська Степанида Федорівна, 1936 р. н., родом із с. Вітчин Лунінецького району Брестської обл., у с. Ниговищі проживає із 1957 р., с. Ниговищі Врн., 2010 р.
- МАО — Мороченець Антоніна Андріївна, 1931 р. н., с. Озеро Врн., 2009 р.
- МЛО — Моторко Любов Онисимівна, 1936 р. н., с. Вичівка Врн., 2010 р.
- МНД — Мазур Надія Дмитрівна, 1957 р. н., народилась у с. Ольхове Народицького району Житомирської області. Проживала у с. Вільча Поліського району Київської обл. Переселена у 1996 р., м. Володарка Київської обл. у червні 2012 р.
- МОІ — Макарук Олена Іллівна, 1940 р. н., с. Стобихва К-К., 2010 р.
- МСС — Мушик Софія Степанівна, 1935 р. н., с. Малі Телковичі Врн., 2009 р.
- МЯО — Макачук Ярина Олександрівна, 1934 р. н., с. Видерта К-К, 2012 р.
- НАІ — Новоселицька Агафія Іванівна, 1942 р. н., с. Великі Озера Срн., 2008 р.
- ННП — Нахилюк Надія Пилипівна, 1949 р. н., с. Великий Обзир К-К, 2010 р.
- НОВ — Никитюк Олена Володимирівна, 1938 р. н., с. Неньковичі Врн., 2010 р.
- ОАН — Ошурко Антоніна Ничипорівна, 1940 р. н., с. Борова Врн., 2010 р.
- ОЄЮ — Обушик Єлизавета Юріївна, 1927 р. н., с. Оленине К-К, 2012 р.
- ОКМ — Огієвич Кулина Макарівна, 1940 р. н., с. Дроздинь Срн., 2006 р.
- ОНВ — Олешко Надія Василівна, 1948 р. н., с. Городище Срн., 2008 р.
- ПВА — Полюхович Віра Антонівна, 1951 р. н., с. Серники Врн., 2010 р.
- ПГТ — Примак Ганна Тимофіївна, 1931 р. н., с. Возлякове Крст., 2005 р.
- ПЄМ — Пилипчук Єлизавета Мартинівна, 1937 р. н., с. Пнівне К-К, 2012 р.
- ПЛВ — Примак Любов Василівна, 1966 р. н., родом із с. Коптювщина, у с. Возлякове приживає із 1987 р., с. Возлякове Крст., 2005 р.
- ПЛФ — Полюхович Лідія Федорівна, 1935 р. н., с. Серники Врн., 2010 р.
- ПМВ — Попко Марія Василівна, 1913 р. н., родом із с. Грицьки, у с. Берестя проживає із 1936 р., с. Берестя Срн., 2008 р.
- ПМГ — Прошвин Марія Гнатівна, 1925 р. н., с. Нобель Врн., 2010 р.
- ПМП — Примак Марія Платонівна, 1937 р. н., с. Возлякове Крст., 2005 р.
- РАВ — Ражик Агафія Василівна, 1933 р. н., с. Залав'я Срн., 2006 р.
- РГГ — Рудичик Ганна Гордіївна, 1952 р. н., с. Грицьки Срн., 2008 р.
- РГП — Рогульчик Ганна Петрівна, 1924 р. н., с. Блажево Срн., 2006 р.
- РАМ — Редько Лікера Микитівна, 1941 р. н., с. Грицьки Срн., 2008 р.
- РОФ — Рецьковець Олена Федорівна, 1944 р. н., с. Луко Врн., 2009 р.
- СВІ — Сукало Віра Іларіонівна, 1938 р. н., с. Борове Срн., 2006 р.
- СВП — Сало Васирина Павлівна, 1938 р. н., с. Великі Озера Срн., 2008 р.
- СВП — Сахневич Віра Павлівна, 1927 р. н., с. Томашгород Срн., 2006 р.
- СГВ — Ситай Ганна Василівна, 1952 р. н., с. Велике Вербче Срн., 2008 р.
- СПІ — Секретар Ганна Іванівна, 1924 р. н., с. Вичівка Врн., 2010 р.
- СКЛ — Стискун Капітоліна Лукашівна, 1928 р. н., с. Озеро Врн., 2009 р.
- СМГ — Сафонік Мотруна Гордіївна, 1938 р. н., с. Сварині Врн., 2009 р.
- СНВ — Солонінка Надія Василівна, 1950 р. н., родом із с. Добре, у с. Хотешів проживає із 1968 р., с. Хотешів К-К, 2012 р.
- СОО — Саган Ольга Олексіївна, 1943 р. н., родом із с. Сердюки Крст., у с. Кочичине проживає із 1965 р., с. Кочичине Н-В., 2011 р.
- СТА — Сорока Тетяна Андріївна, 1929 р. н., с. Рудня Іванківська Н-В., 2011 р.
- СУА — Силка Уяна Арсентіївна, 1932 р. н., с. Ремчиці Срн., 2008 р.
- СУТ — Ситай Уяна Титівна, 1922 р. н., с. Велике Вербче Срн., 2008 р.
- ТАІ — Тарасюк Анастасія Іванівна, 1932 р. н., с. Оленине К-К, 2012 р.
- ТМС — Труханенко Мотря Степанівна, 1938 р. н., с. Кам'яне Срн., 2006 р.
- ТМФ — Тропець Марія Федорівна, 1933 р. н., с. Будимля Срн., 2008 р.
- ТОВ — Торуканець Ольга Василівна, 1950 р. н., с. Полиці К-К, 2012 р.
- ФНІ — Фесь Надія Іванівна, 1962 р. н., с. Запруддя К-К, 2012 р.
- ФОМ — Федощук Ольга Микитівна, 1942 р. н., с. Вовчиці Врн., 2010 р.

ФРІ — Федорович Рахіля Іванівна, 1932 р. н., с. Сновидовичі Срн., 2006 р.
 ХЄВ — Хвесюк Євген Васильович, 1930 р. н., с. Городок Воля Врн., 2009 р.
 ХЄО — Хомич Єва Омелянівна, 1943 р. н., с. Березове Срн., 2006 р.
 ХЛМ — Ходакевич Лікера Микитівна, 1930 р. н., с. Глинне Срн., 2006 р.
 ХМА — Химчик Марія Андріївна, 1934 р. н., с. Нуйно К-К, 2012 р.
 ХПА — Ходакевич Палажка Арсенівна, 1928 р. н., с. Глинне Срн., 2006 р.
 ЦЄГ — Цвид Євдокія Григорівна, 1917 р. н., с. Голядин Квл., 2008 р.
 ЦКЮ — Цвид Катерина Юхимівна, 1929 р. н., с. Голядин Квл., 2008 р.
 ЧАМ — Черевач Настасія Микитівна, 1943 р. н., с. Більська Воля Врн., 2009 р.
 ЧЗМ — Черепович Зоя Миколаївна, 1960 р. н., с. Заозер'я Врн., 2010 р.
 ШАМ — Шевчук Анастасія Миколаївна, 1931 р. н., с. Качин К-К, 2012 р.
 ШГК — Швайко Ганна Константинівна, 1929 р. н., с. Сварицевичі Срн., 2008 р.
 ШОІ — Шкльода Ольга Іванівна, 1947 р. н., родом із с. Нобель, с. Ніговиці Врн., 2010 р.
 ШОМ — Шелест Оксана Макарівна, 1927 р. н., родом із с. Ніговиці, у с. Прикладники проживає з 2007 р., с. Прикладники Врн., 2010 р.
 ЩАЛ — Щербань Ганна Лук'янівна, 1933 р. н., с. Стрільськ Срн., 2008 р.
 ЯЄМ — Ярмоліч Євдокія Михайлівна, 1929 р. н., с. Шахи Срн., 2008 р.
 ЯКІ — Якимчук Клавдія Іванівна, 1935 р. н., родом із с. Кутин, у с. Прикладники жила у 1958—1975 і 2002—2010 рр., с. Прикладники Врн., 2010 р.
 ЯЛІ — Яцук Любов Іванівна, 1963 р. н., с. Городок Воля Врн., 2009 р.

1. Дмитренко А. Календарная регламентация начала ягодного сезона на Правобережном Полесье Украины. *Tradicija ir dabartis / Tradition & Contemporarity. Scientific works*. Vol. 11. Edited by R. Sliuzinskas and H. Pshenichkina. Klaipėda: Klaipėda University Publishers, 2016. С. 105—120.
2. Збиральників чорниці на українсько-білоруському кордоні оштрафували на понад 11 тисяч гривень. URL: <http://rtb.rv.ua/company/tele/news/2012/07/10/>

- zbiralnikov-chornici-na-ukrayinsko-biloruskomu-kor/ (дата звернення 18.10.2018).
3. Спрощений перехід для збору дикоросів. URL: <http://prosvit.org/спрощений-перехід-кордону-для-збору-д/> (дата звернення 18.10.2018).
 4. Українсько-білоруський кордон відкрили для збирачів ягід та грибів. URL: <https://www.volyn24.com/news/129945-ukrayinsko-biloruskyj-kordon-vidkryly-dlia-zbyrachiv-iagid-ta-grybiv> (дата звернення 22.01.2020).
 5. 48 дітей і 9 дорослих українців намагалися незаконно потрапити у Білорусію. URL: <https://zaxid.net/48-ditey-i-9-doroslih-ukrayintsiv-namagalisy-nezakonno-potrapiti-u-bilorusiyu-n1056262> (дата звернення 18.10.2018).
 6. В Столинському районі чергові затримання та депортації збиральників ягід. URL: <http://prosvit.org/в-столинському-районі-чергові-затрим/> (дата звернення 18.10.2018).
 7. Дмитренко А. Збиральництво. *Етнокультура Рівненського Полісся*. Рівне: ПП ДМ, 2009. С. 64—72.

REFERENCES

- Dmytrenko, A., Sliuzinska, R., & Pshenichkina, H. (2016). Calendar regulation of the beginning of the berry season in the Right-Bank of Polesie of Ukraine. *Tradicija ir dabartis / Tradition & Contemporarity. Scientific works* (Vol. 11, pp. 105—120). Klaipėda: Klaipėda University Publishers [in Russian].
- (2012). Blueberry pickers fined over UAH 11000 on Ukrainian-Belarusian border. Retrieved from: <http://rtb.rv.ua/company/tele/news/2012/07/10/zbiralnikov-chornici-na-ukrayinsko-biloruskomu-kor/> (accessed 18 October 2018) [in Ukrainian].
- (2017). Simplified transition for collecting wild plants. Retrieved from: <http://prosvit.org/спрощений-перехід-кордону-для-збору-д/> (accessed 18 October 2018) [in Ukrainian].
- (2019). The Ukrainian-Belarusian border was opened for the pickers of berries and mushrooms. Retrieved from: <https://www.volyn24.com/news/129945-ukrayinsko-biloruskyj-kordon-vidkryly-dlia-zbyrachiv-iagid-ta-grybiv> (accessed 20 January 2020) [in Ukrainian].
- (2008). 48 children and 9 adult Ukrainians attempted to enter Belarus illegally. Retrieved from: <https://zaxid.net/48-ditey-i-9-doroslih-ukrayintsiv-namagalisy-nezakonno-potrapiti-u-bilorusiyu-n1056262> (accessed 18 October 2018) [in Ukrainian].
- (2017). In the Stolin district, there are regular detentions and deportations of berry pickers. Retrieved from: <http://prosvit.org/в-столинському-районі-чергові-затрим/> (accessed 18 October 2018) [in Ukrainian].
- Dmytrenko, A. (2009). Harvesting. *Etnoculture of Rivne Polesia* (Рр. 64—72). Rivne: PP DM [in Ukrainian].